

Mircea Angheliescu, Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului și a operei, București, Edit. Minerva, 1986

Dintre cercetările monografice privind personalități ale culturii române din secolul trecut — cel mai dificil subiect pentru un biograf — viața, opera și acțiunea lui Ion Heliade Rădulescu — a fost în sfârșit abordat și învins prin tratarea sa aprofundată, atât documentar, istoric, critic cit și hermeneutic de către Mircea Angheliescu. Ceea ce cultura noastră resimțea ca o necesitate încă din 1879 când Academia română institua un premiu de 5000 lei pentru cel mai bun studiu privind viața, activitatea literară și socială a lui Heliade, rămas neonorat — abia acum s-a împlinit. După cum nota Mircea Angheliescu mai demult, înainte de a îndeplini el însuși dificila misiune de a obține integrala cunoașterii acestui „spirit universal”, „om al Renașterii” — „multitudinea preocupărilor sale a împietat întotdeauna asupra unei judecări obiective și circumscrise a rezultatelor acestor preocupări, adică a operei”.

Sintem în fața unei cărți masive și dense, în care pentru prima oară este privită, unitar și exhaustiv, viața și opera marelui revoluționar — atât prin prisma contemporanilor lui, făcându-se apel pentru aceasta pe larg la izvorul inepuizabil al presei epocii și arhivelor — cit și prin suta critică a trecerii timpului, valorizând în mare măsură ceea ce rămâne viu și grăitor sensibilității noastre de oameni atât de apropiați de dimensiunile spirituale ale unui nou mileniu. În perioada interbelică studiile cuprinzând vaste zone ale acestui domeniu, datorate lui G. D. Scrabă, Gh. Bogdan-Duică, G. Oprescu și D. Popovici au marcat o deșteptare a interesului și un imens salt calitativ în interpretarea operei enciclopedice a lui Heliade, fără însă a putea cuprinde tot ce era valoros în lumea de acțiune și creație a acestui „vulcan” de energie românească. După război, urmează o perioadă de regretabilă întrerupere a cercetării, însoțită de unele tendințe deformatoare și minimalizatoare, apoi după primii pași sovăielnici, se impun eforturile sistematice ale lui G. Călinescu, R. Tomoiagă (care obține și un premiu al Academiei pentru monografia despre ideologia social-politică a lui Heliade), A. Sasu, P. Cornea, Gr. Țugui, V. Guțu Romalo — ultimul din serie, Mircea Angheliescu — ca și inițierea ediției critice de *Opere* (ed. Minerva) de către Vl. Drimba, din care au apărut pînă acum 4 volume.

Nu este întâmplător dacă acum aproape un veac și jumătate, în mare măsură datorită lui Heliade, națiunea română a ajuns să se afirme și să se cunoască mai bine pe sine, după cum mărturiseau contemporanii săi. În prezent, prin cuprinderea totalizatoare a vieții și operei lui Heliade înțelegem mai în profunzime procesul de renaștere națională, cum s-a întemeiat România modernă, putem descifra sensuri și semnificații ale viltoarelor ei transformări istorice.

Pe lângă o viață agitată, implicată în toate luptele politice și culturale ale epocii, în jocurile rafinate ale diplomației europene, complicată în țesătura ei prin rătăcirile exilului din Occident și în Orient, prin relații de esență, adesea conflictuale, cu toate personalitățile marcante ale culturii noastre — cercetătorul lui Heliade trebuie să se confrunte cu impresionanta diversitate erudită și de înținderea pe mil de pagini a operei acestuia, cu subtilitatea gândirii și virtuozitatea artistică.

Cine să aibă resursele spirituale, competența și timpul necesar să se măsoare cu cel care a fost poet înainte de toate, dar și filolog de seamă, filosof și sociolog constructor al unui vast sistem al „echilibrului între antiteze”, gânditor politic vizionar, istoric al religiilor, teolog, gazetar temut, pedagog și autor de manuale didactice, teoretician și critic literar și teatral, traducător a zece de opere din clasici și scriitori contemporani lui, memorialist și istoric, remarcabil epistolier?

Cine să cuprindă vasta sa activitate practică, care după părerea lui G. Călinescu, este mai importantă decît opera teoretică? Ion Heliade Rădulescu a fost o figură marcantă a luptelor politice din perioada Regulamentului organic, conducător al Revoluției din 1848 și autor al *Proclamației* prin care aceasta s-a autodefinit, cel mai activ susținător și propagator al aspirațiilor națiunii române în fața Europei în îndelungatul său exil, principalul oponent independent față de politica partidelor de guvernămînt, inițiator al unor vaste programe culturale și îndrumător al culturii noastre, tipograf și editor a numeroși mari scriitori români în faza debutului și a altora străini, a manualelor de școală, redactor și editor a numeroase ziare și reviste, director al școlii de teatru depinzînd de „Societatea Hilarmonică” (1834) și membru al Comitetului teatral

(1868) care avea sarcina direcționării activității dramatice în țară, membru al conducerii Ateneului român (1866), președintele fondator al Academiei române (1867), a cărei idee o lansase încă din 1828 în *Gramatica* sa.

A te încumeta să scrii viața lui Heliade, după cum atrăgeau atenția I. Vulcan, B. P. Hasdeu și alți mari cunosători ai ei, revine la a face istoria unei întregi epoci din cultura română, înseamnă a studia procesul de formare și afirmare a națiunii române în sec. al XIX-lea al cărei lider, deplin conștient de rolul său, a fost Heliade. Aceasta a înțeles perfect M. Anghelescu și cartea sa, concepută ca o istorie globală a unei epoci privită prin avaturile unei personalități de excepție, confirmă în toate implicațiile ei această teză. Iar autorul a intrunit în persoana sa fericita coexistență a unor competențe în domenii atât de diferite, simultan cu energia și perseverența de a străbate aproape toate zonele vieții și opereii lui Heliade și toate acestea guvernate de o adâncă intuiție a semnificației întregului, a organizării lui ca model cultural și social care a generat multe din direcțiile culturale și instituțiile României moderne.

Prin lucrarea lui Mircea Anghelescu sîntem pentru prima oară în fața unei cercetări integrale și sistematice din aproape toate unghiurile și cu o judecată nu numai de critică literară, ci de critică istorică ascuțită a uriașei personalități a lui Heliade. Intenția mărturisită a autorului, onorată la superlativ este să ne ofere „o biografie a omului și, în aceeași măsură, a opereii sale, adică o încercare de adunare și ordonare a informațiilor semnificative asupra evenimentelor semnificative din viața lui Ion Heliade Rădulescu, fie opere, fie acțiuni sau atitudini publice. Am căutat să plasăm aceste elemente concrete în cadrul lor firesc, al vremii și al celorlalte evenimente de ordin literar și istoric, sperînd nu numai că figura lui Heliade va reieși mai clar din asemenea deschideri de perspectivă, dar și înțelegerea epocii va câștiga uneori în această investigație conjugată” (p. VII).

Într-adevăr, depășindu-și în toate direcțiile orizontul de istoric literar, el porcede la o cuprindere globală a contextului istoric, social-politic și cultural în care a acționat Heliade și a rodit opera sa, ajungînd să analizeze cu multă rigoare și nuanțe forțele sociale și culturale și raporturile dintre ele, care au condus la formarea națiunii române moderne și la revoluția din 1848. Însăși istoria acestei revoluții care părea arhicunoscută, ca și rolul lui Heliade în cadrul ei, trebuie regîndită și rescrisă, ca urmare a constatărilor documentare și a relevării tendințelor ei întreprinsă de autor.

Metoda cercetării lui M. Anghelescu este înainte de toate o metodă globală, centrată pe axul cronologic. Dar cu permanente oscilații de urcare în universul istoric și cultura și fulgerătoare coborîri în amănuntul documentar sau pîcant. În cadrul ei intervin permanent judecăți istorice, politice, axiologice, estetice și etice pentru ca fiecare operă sau eveniment să poată fi surprinse în ceea ce au mai semnificativ. În același timp nu este pierdută din vedere nici un moment continuitatea de dezvoltare a forțelor sociale și culturale ale epocii, simultan cu contradicțiile manifestate și, pe acest fond, este relevată consecvența de gîndire, creație și acțiune a lui Heliade, în polida diversității sale debordante și a schimbărilor surprinzătoare în comportamentul său. Sub aspectul izvoarelor aproape fiecare informație este luată pe cît posibil din documentele originale și reexaminată critic cu multă susceptibilitate.

Sumarul lucrării, după opinia noastră, nu înlăstrează suficient structura cărții; marile etape ale vieții și opereii lui Heliade sînt prezentate în opt capitole: primele cinci se referă la activitatea sa pînă la revoluție, al șaselea în timpul revoluției din 1848, iar ultimele două la exilul și întoarcerea lui în țară. Numai din lectura titlurilor date capitolelor n-am putea afla că Heliade a trăit mult în exil și a dus o activitate laborioasă pentru cauza națiunii române, deși această activitate este prezentată în toată extensiunea ei și cu informație nouă, iar operele sale, în special cele literare, beneficiază de analize originale remarcabile. Este o carte mare care se ascunde cu modestie în sumarul ei.

Noi distingem, însă, cîteva nuclee în jurul cărora se organizează aceasta, pe firul cronologic: formarea personalității lui Heliade în familie și prin studii autodidactice, întemeietor de școală românească, îndrumător cultural, scriitor revoluționar, seismograf al opiniei publice și martor al epocii, personalitate pleneră a culturii și vieții naționale după 1859 în luptă cu tendințele ce frînau realizarea intereselor vitale ale poporului român, constructor al unui model de societate autentic umanistă. Aceste nuclee se dovedesc și astfel sînt tratate în carte — a fi permanente definitorii ale personalității lui Heliade. M. Anghelescu cercetează opera literară a lui Heliade odată înaintea revoluției, desprinzînd tensionarea ei între modelul clasic și cel romantic, viziunile ei simbolice și cosmice, pentru ca apoi să revină pentru a examina poemele scrise de acesta la sfîrșitul vieții, dovedind maturizarea viziunii cosmice și sociale, faptul că el se depășește pe sine artistic în creații ale crepusculului, dar pline de energie fină a vieții, care pe nedrept au fost ignorate. Dealtfel descoperirea forței artistice și sociale a poeziei de la sfîrșitul vieții este unul din meritele aparte ale cărții. Poemul *Anatolida sau omul și forțele* (1870) este apreciat drept „nivelul cel mai înalt atins de poezia sa ... prima creație poetică a unui univers,

altul decît cel contingent, pe care îl sfidează prin încercarea de a-l depăși în perfecțiune" (p. 369). Poetul „nu explică lumea existentă prin intermediul unei metafore, ci oferă un model simbolic al ei" (p. 370).

Ca nimeni altul M. Anghelescu a dovedit marea popularitate a lui Heliade în rîndul maselor populare, al țărănimii, al păturilor de meseriași, negustori și funcționari, în rîndul intelectualilor — toate aceste categorii cunoscînd jugul oprîmării externe și ale împîlării din partea boierimii.

Autorul reușește să sesizeze în creația literară a lui Heliade, „momentul de desprindere de interesul individual pentru a se pune în slujba nației, construind cetatea viitorului", cînd „freemătul romantic al individualității este demolit sub umbra dramatică a datoriei" (p. 94). Citînd mărturia locotenentului domnese Chr. Tell, autorul arată că „Heliade era singurul capabil să mobilizeze, să ridice și să conducă masele cel puțin în momentul inițial al mișcării" (p. 216). Și analiza situației continuă cu subtilitate, evidențiîndu-se că tinerii boieri honjuriști, proaspăt sosiți de la Paris, grupați de mai multă vreme în asociația de inițiați „Dreptate-Frăție" nu erau cunoscători poporului, activitatea lor secretă complotistă era străină acestuia, și aceasta au înțeles-o și ei atunci cînd nu au apelat la Heliade pe care îl blamaseră pînă atunci. După cum notează M. Anghelescu, pornind de la constatările lui Tell, „revoluția nu putea fi opera unui grup de inițiați, fără serioase legături în rîndul poporului, măcar bucureștenilor; cum s-a văzut și mai tîrziu, ea avea nevoie de sprijinul păturilor celor mai largi care să poată exercita presiuni și, la nevoie, să ia armele împotriva autorității. Ele nu s-ar fi ridicat decît pentru idei pe care le înțelegeau și le acceptau, urmînd un conducător pe care îl admirau și aprobau" (p. 216).

După cum dovedește prin poeziile dedicate lui Heliade, care circulau în timpul revoluției, prin scrieri de epocă, prin producțiile folclorice, prin rapoartele consulilor străini, „Heliade s-a bucurat de o popularitate neegalată de alt conducător revoluționar pentru oamenii de rînd, în mulțimea pentru care nu era un necunoscut și care era dispusă să-l accepte drept lider necontestat... poporul l-a aclamat efectiv ca pe un domn, a văzut în el un „domn", un conducător, așa cum văzuse în Tudor Vladimirescu cu un sfert de veac mai înainte" (p. 237). În această privință, ca element biografic, pentru ilustrarea popularității extraordinare ar fi trebuit amintit și episodul intrării în București a lui Heliade, după arestarea sa la Petroșița, cînd mulțimea entuziasmată deshamă caii de la trăsura acestuia și începe să tragă în locul lor vehiculul în care se afla Heliade, în semn de triumf — întâmplare repovestită de G. Călinescu. Concluzia este categorică: „rolul lui Heliade este sancționat de însuși poporul său, în mijlocul evenimentelor" (p. 219).

Totuși, autorul rămîne uneori influențat de încercările mai vechi de a vedea în Heliade doar exponentul unei categorii sau pături sociale, identificînd originea sa uneori cu rolul clasei de mijloc în revoluție, deși chiar concluziile sale citate duc mai departe consacrația lui Heliade ca lider al întregii națiuni, un exponent al intereselor ei integrale în situația în care obiectivul prim al revoluției era înlăturarea unei dominații străine, ceea ce necesita unirea tuturor forțelor sociale progresiste. De altfel autorul reușește să surprindă caracterul tactic și strategic al liniei moderate a lui Heliade în revoluție, criticată adesea fără să fi fost înțeleasă. Heliade „aciona în virtutea principiilor și pe linia sa declarată, căutînd să păstreze „echilibrul", să netezească asperitățile unui drum lung, eliminînd toate cauzele de conflict din sinul revoluției și mai ales să evite orice pretext de intervenție din afară, vechea și justificata sa temere" (p. 232). Amînările lui Heliade și nu numai ale lui în rezolvarea problemei agrare izvorau din politica pe care și-o impusese întregul guvern provizoriu, „de a nu lăsa contradicțiile interne din sinul mișcării revoluționare, să se ascuță, periclitînd însuși succesul revoluției prin lichidarea publică a unor schisme, a unor neînțelegeri, oricît de grave ar fi fost ele" (p. 237). Mergînd pe această cale de explicație autorul ajunge la o remarcabilă definiție a revoluției conduse de Heliade în Țara Românească: „o încercare generoasă și strălucitoare de a realiza aproape pașnic consensul național asupra problemelor vitale pentru viitorul țării: independența, liberalizarea vieții sociale în sens burghez (emanciparea și improprietărea clăcașilor, lichidarea legilor restrictive de tipul cenzurii, desființarea pedepselor degradante s.a.), lărgirea dreptului la vot și a competenței adunării, democratizarea armatei și chiar evoluția structurii statului către un model cvasi-republican" (p. 255).

În cadrul unei atît de atente reflecții asupra revoluției de la 1848 surprinde trecerea expeditivă peste problema genezei și analizei conținutului *Proclamației de la 1848*, chintesență a *gîndirii lui Heliade* și a voinței națiunii pe care o reprezenta. Aceasta mai ales că însuși Heliade a revenit asupra ei adesea, oferîndu-ne comentarii detaliate cum sînt cele din *Echilibrul între antiteze*. Pe de altă parte s-a încercat să-i fie contestată paternitatea lucrării de adversari atunci cînd acesta trecuse în neființă, așa cum s-a încercat să i se smulgă meritul *Gramaticii* din 1828 și al multor alte realizări ale sale. Referîndu-ne la aprecierile autorului, nu putem să acceptăm că „Heliade este angrenat în activitățile propriu-zise de pregătire a revoluției

foarte tirziu — în martie 1848" (p. 210). De altfel, ulterior M. Angheliescu ne dă suficiente dovezi că Heliade ar fi declanșat revoluția și fără sprijinul tinerilor întorși de la Paris.

Ceea ce l-a determinat pe Heliade-Rădulescu să recurgă la mase a fost eșecul tentativei din 1836 de a răsturna situația de fapt și a menține situația „de drept” prin „acțiunea de sus”, acțiune în fruntea căreia s-a situat I. Cimpineanu și Heliade împreună cu „partida națională”, care a făcut încercări de a-l implica și pe domnitor în opoziția față de puterea protectoare. Este vorba de respingerea curajoasă a articolului adițional *Regulamentului* prin care se încerca să se răpească autonomia legislativă a Țării Românești. Această acțiune, care a însemnat o primă confruntare a forțelor implicate în revoluția din 1848 — cu exceptarea maselor — prin semnificația ei politică și prin repercusiunile ei a atras atenția și lui K. Marx care a consemnat-o cu interes în *Insemnările sale despre români*, fără a minimaliza poziția lui Heliade care căutase să cimenteze unitatea tuturor forțelor naționale în fața puterii protectoare. Totuși, G. Călinescu a persiflat rolul lui Heliade de păzitor al drepturilor naționale considerând că acesta a făcut prea mult caz de articolul privind autonomia și că în fond n-a urmărit decât scopuri mercantile. Era totuși un moment grav în viața națiunii, iar Heliade, prin intervenția sa și-a zdruncinat puternic poziția socială, creindu-și noi adversități. Din lupta pe care a dat-o atunci a învățat el că boierimea nu poate fi consecventă și fermă în momente de pericol național și că recursul la mase este singura cale sigură. De aici și ruptura lui Heliade cu tinerii boieri radicali care vedeau un „voluntarism aventurist” (p. 157) ceea ce a însemnat însă și o ruptură de principalul izvor de forțe intelectuale ale „momentului” (p. 192).

În cartea lui M. Angheliescu, în interpretarea evenimentelor din 1836 — deși acestea fuseseră redată cu detalii ale jocului subtil politic de Heliade însuși în *Echilibrul între antiteze* și repovestite de E. Regnault și comentate de K. Marx în sensul celor arătate de noi — se resimte influența lui G. Călinescu.

Tot pe filiera G. Călinescu, credem, apare la M. Angheliescu o susceptibilitate exagerată față de orice relatare memorialistică a lui Heliade, fără ca această atitudine să fie motivată. Și Heliade, cu toată prodigioasa sa memorie, poate greși. Dar nu-i vorba de aceasta. Ci de faptul că Heliade ar fi fost un „personaj” (p. 256) „orgolios, veleitar, teatral” (p. 74) căruia îi plăcea să pozeze (p. 18, 235), să fie întotdeauna în prim plan, pe ale cărui relatări nu s-ar putea conta decât *cum grano salis*. Desigur, precauțiile istoriografiei sînt necesare, dar nu cele de forma „el pretinde” (p. 27, 227, 340), „zice el (Heliade) (p. 213)” „zice Heliade” (p. 229), sau prezentările la modul condițional dubitativ a unor fapte ale sale.

Heliade este un personaj tragic, prins într-o luptă uriașă de principii care cere însă soluții realiste, mediate, pe care le caută și pune în aplicare în acțiunea sa, cu multă răbdare; el trebuie să facă față unor forme diferite de adversitate, unor puternici dușmani interni și externi. Tragismul izvorăște dintr-o asumare lucidă a răspunderii: metoda sa este aruncarea „între focurile opuse” pentru a salva unitatea de acțiune a forțelor națiunii. Poate nici un om politic în secolul său n-a avut atât de mulți adversari, precum și darul de a și-i face. Ca urmare, ea să învingă senzația strivirii ei trebuie să se încurajeze singur, să creadă cu orice preț în cauza sa, dar de aici pînă la a-l acuza că a denaturat intenționat filmul unor evenimente, acuzație acreditată de inamicii săi, este prea mult. Chiar M. Angheliescu reamintește că Heliade, prevăzînd că va fi lovit și din această direcție, a supus în manuscris, capitole din celebrele sale *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie* (1851), lecturii publice, în fața unora din emigranții participanți la evenimentele.

Dacă este așa, ni se pare sentențioasă aprecierea despre opera în care Heliade istorisește revoluția de la 1848, *Mémoires* . . . publicată la scurtă vreme după cele întâmplate — această acuzație de *petitio principii*: „toate faptele, toate evenimentele relatate sînt justificate sau interpretate în lumina întâmplărilor și rezultatelor ulterioare, a poziției pe care autorul o are față de ele în momentul rememorării, nu cea pe care a avut-o atunci (p. 262). Atitudinea lui Heliade față de arderea *Regulamentului Organic* de către mulțimea declanșată nu este concludentă, dat fiind că el a evitat totdeauna să ofere pretexte de intervenție.

Că *Mémoires* n-a putut fi pe placul unor foști camarazi și inamicilor săi, iar critica erorilor în acțiunea revoluționară și suspiciunea întemeiată a existenței unor trădări și jocuri de culise n-a convenit și a produs proteste, este altceva. Însuși M. Angheliescu a arătat, în substratul lor, multe din adversitățile care îl urmăreau pe Heliade, a stabilit unele din cauzele lor și a arătat cu documente că a fost chiar sabotat în timpul revoluției și după, de unii membri ai Comitetului revoluționar (v.p. 226—267).

Punînd în cumpănă tot ce a riscat și a sacrificat pentru binele națiunii, lui Heliade trebuie să-i dăm mult mai mult credit. Amintirile sale confruntate mai tirziu cu corespondența sa din perioada desfășurării evenimentelor și cu alte documente ale epocii, se confirmă și se completează. Ar fi fost bine ca autorul să fi acordat mai mare atenție volumului *Acte proprii*

a contribui la mărirea conștientizării politice a d. I. Eliade Rădulescu, părintele națiunii române, care reprezintă mai mult decât un răspuns colectiv atacului veninos al lui C. A. Rosetti — care în această împrejurare este departe de a fi însușit de „o sinceră indignare” (p. 334) și de a fi „talentatul” gazetar. Volumul se constituie într-un omagiu spontan adus de valoroși luptători revoluționari printre care soțul Anei Ipătescu, Vasile Boerescu, N. Rușo Locusteanu etc. celui care se întorcea sărac din îndelungul exil și era primit cu pietre. Volumul este departe de a avea o titlatură „grandilocventă” (p. 336), ci formularea „părintele națiunii” exprimă exact ce reprezintă Heliade în conștiința contemporanilor lui căci, scrie N. Ipătescu „națiunea prin toate fazele și calamitățile prin care a trecut n-a putut pierde memoria ingenioaselor și mintuitoarelor opere cum și a luptelor ce a îndurat Heliade în curs de mai mult de treizeci de ani, ca să ne facă a cunoaște ce suntem și ce putem fi” (p. 80). Ne surprinde, de asemenea, trecerea mai mult decât expeditivă a lui M. Anghelescu peste voluminoasa operă de căpetenie a lui Heliade *Echilibrul între antiteze*. Deși imposibil de încadrat într-un gen literar ea rămâne un *sumum* pentru filosofie, gândirea sociologică, polemicele cu alte personalități și programul său cultural.

Datorită lui M. Anghelescu avem o carte care reușește pentru prima oară să prezinte unitar și în integralitatea sa viața și opera marelui om. O întreprindere care putem spune că a fost stabilă numai după ce ea a reușit. Și ea a reușit atât de bine încât însăși gândirea noastră despre optica pașoptistă trebuie să se modifice. Mitul celor „doi Heliazi” a revoluționarului de până în '48 și a retrogradului de după, zdruncinat din temelie de R. Tomoiagă, este definitiv pulverizat prin această lucrare, care ne dezvăluie un Heliade animat de chemările cele mai generoase în exil și după întoarcerea în țară, un Heliade care amenințat de sărăcie, boală și bătrânețe păstrează mai departe inițiativa culturală, duce o luptă politică cu forțe stabilizate ce au puterea sau accesul liber la putere, și reușește să făurească și în aceste condiții opere importante atât în plan literar cit și al meditației sociale, dovedind o consecvență a gândirii, o perseverență și o unitate a personalității aproape fără egal. Această vastă demonstrație în care sînt implicate ultimele capitole ale lucrării este și unul din sporurile ei de căpetenie.

Citind cartea lui M. Anghelescu am găsit argumente puternice care ne-au întărit convingerea că formația poetică și concepțiile social-politice ale lui Eminescu le datorăm mai puțin jurnalismului și mai mult școlii lui Heliade, celui care „prin chinuire un drum ne-a arătat”, cum scria poetul ce i-a păstrat din tinerețea sa un cult de excepție, la moartea celui care ne-a dăruit „Zburătorul”.

Lucian Stancu

Mihai Drăgănescu, *Informatica și societatea*, București, Edit. Politică, 1987

Implicit sau explicit, eforturile creatoare ale profesorului Mihai Drăgănescu sînt subordonate unui imperativ euristic de o stringentă actualitate: acela de a contura dimensiunile unei *teorii generale a informației*. „Nu dispunem încă de o teorie generală a informației — constată Mihai Drăgănescu în volumul *Informatica și societatea*, recent apărut la Editura Politică — și nici de o noțiune adecvată a informației” (p. 203). Perspectiva *cercetării interdisciplinare*, proprie tuturor lucrărilor sale, îi permite omului de știință român să tenteze depășirea unei astfel de neîmpliniri a cunoașterii umane, în limitele a trei categorii de probleme, de un interes relativ distinct: 1. validarea statutului etnic al informației, în accepțiunea sa de constituent fundamental al materiei universale; 2. definirea rolului creator al informației în devenirea realității naturale și sociale, în cadrul unei dialectici a informației; 3. cunoașterea și utilizarea de către ființa umană a legilor devenirii informaționale, în general, a legilor generării informației necesare devenirii sociale, în particular.

Dacă în lucrări de o mare originalitate cum ar fi *Profunzimile lumii materiale* (1979) și *Ortofizica* (1985) sînt cercetate prin prisma filosofiei și a științelor particulare aspectele structural-funcționale ale triadei (tetradei) *substanță (cimp) — energie — informație*, în volumele *Sistem și civilizație* (1976), *A doua revoluție industrială* (1980) și *Noile tehnologii de vîrf și societatea* (volum colectiv, 1983) sînt clarificate implicațiile de natură sociologică, economică, psihologică etc. pe care informația și informatica le-au dobîndit în epoca contemporană. În sensul unor asemenea analize este concepută și lucrarea *Informatica și societatea*.

„Prea mică importanță s-a acordat pînă în prezent informației ca «ingredient» fundamental al societății” — notează Mihai Drăgănescu în cuvîntul introductiv al cărții — deși în istoria umanității „informația a jucat un rol esențial, fiind generată o dată cu începuturile acțiunii și muncii umane, creată apoi prin gândire și viață psihică” (p. 7-8). O atare concluzie constituie premisa primului din cele patru capitole ale cărții: *Munca și inteligența socială*.

Cunoscător profund al filosofiei marxiste, autorul consideră *munca* drept generatoare de cultură și sistem, iar *conștiința existențială* a omului drept rădăcină a civilizației umane. Adâncirea distincției dintre munca fizică și munca intelectuală constituie un prilej oportun pentru analiza specificului *muncii științifice* în epoca actuală. În acest context, se subliniază cu îndreptățire că un obiectiv fundamental al cercetării științifice contemporane îl reprezintă *formularea principiilor profunde ale realității*, în măsură să explice unitatea lumii materiale și să unifice științele particulare din punct de vedere metodologic și conceptual. Se pare că *teoriei generale a informației* îi revine un rol esențial în această direcție, întrucât propune „*formalizare logico-matematică* derivată din însăși intimitatea structural-funcțională a realității materiale, iar nu una artificială, în care să fie forțat introdusă imaginea de ansamblu a lumii.

În condițiile mutațiilor tehnologice contemporane, ale trecerii de la fizic (mecanic) la fizico-informațional (inteligentă artificială) un asemenea obiectiv epistemic apare perfect realizabil. Asociată mașinii inteligente, munca umană transformă viața socială într-o „*luptă pentru energie și informație*” (p. 46). Rolul energiei de a fi ingredient al transformării-transportării informației dintr-o formă de manifestare (substanțială sau radiantă) în alta constituie poate tocmăi răspunsul la problema neelucidată încă a legăturii intime dintre energie și informație. Prin raportare la universul socio-uman, se poate spune că *energia creatoare* a ființei umane, asociată *informației generatoare*, asigură însăși devenirea ascendentă a societății omeneste.

Privind dezvoltarea societății omeneste (epoca industrială) în perspectivă temporală, Mihai Drăgănescu o descrie în termenii unui determinism ondulatoriu de tip Vasile Conta, validând implicit *legea continuității ciclice a istoriei*, a cărei esență constă în necesitatea transferului unei informații esențializate de la o realitate istorică la alta. În limitele acestei legi, *undelor trisadiale* (cicluri entropice caracterizate prin dezorganizare, organizare, dezorganizare informațională), pareure de omenire în domeniul științei, tehnologiei și industriei, urmează a li se adăuga unda declanșată de *noua revoluție științifică*, în cadrul căreia tehnologiei informaționale îi va reveni rolul de prim rang.

Cercetarea citorva din trăsăturile specifice revoluției informaționale este deschisă de Mihai Drăgănescu în capitolul al doilea al volumului: *Tehnologia și societatea*. Sint conturate, cu acest prilej, premisele unei *teorii generale a tehnologiei*, urmnd să cuprindă: a. o viziune filozofică generală; b. un mod de înțelegere a cuplajului real dintre tehnologie și societate; c. o viziune metodologică generală asupra tehnologiei. În limitele unei atare teorii, intima legătură dintre tehnologie și știință îi permite autorului o nouă pledoarie pentru incursiunea în profunzimile materiei, în scopul unei *reconstrucții a ontologiei materialist-dialectice*.

Urmărind potențialul innoitor al electronicii și informaticii pe parcursul a cinci generații de calculatoare, Mihai Drăgănescu sugerează totodată și climatul politico-cultural care ar trebui să guverneze un asemenea potențial. Susținnd ideea că „viitorul nu este extinderea trecutului, ci ceva care trebuie creat din nou” (p. 188), autorul afirmă de fapt necesitatea unei *noi etici sociale*, în măsură să răspundă adecvat probabilităților mutații pe care calculatorul inteligent le va determina în viața ființei umane. În condițiile unor astfel de mutații, apreciază Mihai Drăgănescu, sub impactul psihologie al calculatorului se va modifica și imaginea omului despre sine: „omul va avea de ales între a se considera similar unui asemenea calculator sau în a găsi calități noi substanței sale biologice” (p. 194). Fără îndoială că în procesul autocunoașterii sale, calculatorul electronic îi va fi de un neprețuit ajutor ființei umane, conducnd totodată la instaurarea unui nou ciclu de civilizație: *civilizația microrlectoniei*.

Poate că pentru cititorul nefamiliarizat cu lucrările anterioare ale profesorului Drăgănescu, capitolul al treilea: *Informatica și informația* ar fi trebuit să ocupe o poziție primă în cuprinsul cărții. Aceasta pentru că abia acum autorul precizează suficient de explicit sensurile conceptelor majore cu care operează pe întreg parcursul lucrării: informație, informatică. Afirmand că, în ciuda progreselor realizate de cunoașterea umană, o *teorie generală a informației* a fost încă elaborată, Mihai Drăgănescu apreciază că explicația acestei situații rezidă în dificultatea depășirii *analizei strict cantitative a informației*, profesate de specialiștii în comunicații, în favoarea unei *analize calitative*. Sinteza cantitativului cu calitativul în cadrul unei teorii complexe a informației presupune, după opinia autorului, următoarele paliere epistemice: elaborarea unei *filozofii a informației*, în care sensurile conceptului de informație să fie clarificate în raport cu toate nivelurile realității materiale; elucidarea naturii informației mental-psihologice, în scopul conturării unei științe a informației; stabilirea principalelor dimensiuni ale tehnologiei informației și industriei informației, ca domenii fundamentale ale economiei informației; cercetarea relației cultură-informație, în măsură să explice *natura informațională a omului*; definirea societății informaționale, caracterizată prin rolul major al informației în toate compartimentele vieții sociale; stabilirea mecanismului creației de informație, specific generării de cunoaștere, de valori spiritual-artistice etc.

Ca discurs informațional, *actul creației* este supus aceluiași unice legi ce guvernează devenirea naturii, a societății și gândirii. Omul este însă singura realitate în măsură să creeze informație, prin acordarea unui sens și unei semnificații anume. Dificultatea de a măsura cantitativ aspectele semantice ale informației nu poate fi depășită decât prin raportare la substratul concret care o însoțește. Astfel, cu ajutorul unor criterii axiologice general valabile pentru toate categoriile de informație creată de om, devine posibilă măsurarea și compararea valorii de semnificație a informației proprii fiecărui act de creație în parte. O asemenea posibilitate ar permite și evaluarea avuției informaționale de care dispune societatea, transformând astfel informația într-un sector fundamental al economiei.

Viitorul societății — legat de viitorul informației, respectiv de posibilitatea elaborării unor noi procedee și utilaje informaționale — constituie subiectul celui de-al patrulea capitol, de sinteză, al cărții: *Informația și viitorul societății*. Analizând critic principalele teorii cu privire la viitorul societății, Mihai Drăgănescu relevă cu deplină justificare: „Niciodată viitorul nu a stat la dispoziția umanității ca astăzi, datorită noilor tehnologii microelectronice și informatice. Niciodată societatea nu a avut nevoie, în același timp, de mai multă gândire, rațiune și înțelepciune” (p. 345). Eforturile orientate ale omenirii spre construirea comunismului, a unui comunism tehnocentrat, se înscriu imperativelor unei raționale democrații a informației. În această direcție, activității politice — integrate în sistemul societal-informațional — îi revine sarcina cea mai importantă. Altfel spus, de modul cum omul va ști să-și utilizeze disponibilitățile creatoare și potențialul tehnologic depinde însuși nivelul civilizației omului de mâine: „Cum însă civilizația depinde, în cea mai mare măsură, de factori spirituali, de criterii umaniste, etice, estetice și filosofice, ne reînțoarăm la acea legătură complementară între tehnologie și spiritualitate în determinarea dialectică a vieții sociale” (p. 412).

Faptul că într-un discurs preponderent conceptual, Mihai Drăgănescu oferă o imagine globală asupra fenomenului extrem de complex care este revoluția informațională, nu împiedică referințele concrete, documentate, realizate pe întreg parcursul lucrării, cu privire la situația prezentă și de perspectivă a țării noastre în direcția promovării tehnicii de calcul electronic, a informaticii. Meritul aparte al lucrării profesorului Drăgănescu este însă acela de a fi deschis — pornind de la o problemă aparent particulară, specifică unui anumit moment al dezvoltării sociale — orizonturi nebănuite către cunoașterea profunzimilor întregii lumi materiale. Se afirmă prin aceasta, implicit, nevoia absolută de filosofare a omului de știință.

Abordând din perspectiva ciberneticii, a teoriei generale a informației, problemele cele mai subtile ale realității în devenire, și sugerând posibilități inedite de interpretare, Mihai Drăgănescu se dovedește a fi, o dată mai mult, un creator profund și original, în măsură să împletească larga deschidere a eruditului cu gândirea de strictă adncime a specialistului. Discursul teoretic elevat, de o înaltă tinută științifică, conferă lucrării *Informația și societatea* dimensiunea unei piese de referință adăugată arhitecturii ideatice complexe ce înscrie numele gânditorului român în ierarhia deschizătorilor de drum ai umanității.

Traian Dinorel Stănculescu

Comportament și civilizație (coord. Adrian Neculau), București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1987

Un colectiv de cercetători*, majoritatea din Iași, sub conducerea conferențiarului universitar Adrian Neculau, specialist binecunoscut în psihologie socială și în sociologie, și-au propus într-o recentă carte să ofere unui public larg, cu deosebire tânăr, un compendiu de noțiuni și teze din domeniul științelor socio-umane, accentul fiind pus pe psihologie și sociologie. Pornind de la o necesitate stringentă a omului contemporan pentru cunoașterea propriei persoane, a mecanismului de funcționare a raporturilor interumane și sociale (dovadă epuizarea foarte rapidă a volumului) autorii abordează unele dintre problemele esențiale ale comportamentului uman. Se cuvine a sublinia dintru început că lucrarea nu are nimic de a face cu o carte didactică. Ea păstrează tonul caracteristic unei lucrări științifice adresată unui public larg. Tocmai de aceea ea nu se instituie într-un ghid de comportament (impresabil de altfel, fapt dovedit de unele

* În ordinea menționată pe contracopertă autorii sînt: Adrian Neculau, Septimiu Chelcea, Pavel Mureșan, Voicu Lăscuș, Stela Inacu, Laurențiu Soțu, Rodica Atanasescu-Tugui, Liviu Antonesei, Mihai Dinu Gheorghiu.

încercări care au eșuat pentru că nu poți să orientezi un comportament, o gândire individuală prin reguli generale valabile poate pentru un grup social și uman dar nicidecum pentru individ care este unic). Volumul menționat se constituie ca o modalitate de informare pentru cititorul tânăr dar nu numai pentru el. Într-un limbaj fluent și accesibil sînt explicate concepte ce aparțin științelor socio-umane. Totodată el este și un mijloc de formare, autorii încercînd „o sinteză asupra universului personal și interpersonal, a mediului psihosocial în care ne desfășurăm viața și munca zilnică. «Temele» micii noastre enciclopedii sînt temele muncii și vieții cotidiene, omul ca personalitate și ca membru al colectivității, preocupările sale profesionale, sociale, familiale, interpersonale și individuale” (p. 13).

Renunțînd la însiruirea alfabetică a unor termeni, autorii s-au decis pentru o abordare tematică, deci prezentarea unor domenii principale. În acest fel cartea cîștigă în substanță dînd posibilitatea de analiză a problemei discutate.

Marile teme abordate: cultura, civilizația, vîrstele tinere, personalitatea, comunicarea, învățarea și creativitatea, autocunoașterea și intercunoașterea, comportamentul cotidian, profesiunea, timpul liber, grupul, familia și lectura, sînt, după cum se vede, domenii importante ale vieții omului, ale formării sale ca personalitate. S-ar putea, fără îndoială, discuta asupra criteriilor ce au prezidat la opțiunea pentru aceste teme, după cum ar fi benefică o dezbatere în legătură cu prezența unor teme separate de domeniul larg (de pildă, știința lecturii ar fi putut fi inclusă la tema despre comunicare umană sau la tema despre om ca ființă culturală. La fel autocunoașterea și intercunoașterea face parte din tema mai generală a grupului. În același context apreciem că ar fi fost oportun un capitol despre individ).

Este dificil de a reține aici toate tezele și ideile care fac obiectul cărții. Sînt utilizate sursele de referință, cititorul face astfel cunoștință cu o varietate de concepții și teorii. Ideile afirmate sînt discutate în contextul cultural autohton și se caută a se valorifica tezaurul de gândire românească.

Din paginile cărții răzbate ideea necesității organizării vieții personale și sociale în consens cu anumite valori fundamentale perene. În toate studiile transpare acel imperativ al nevoii de formare pe temeiul unor concepții morale și sociale clare și cu o deschidere largă către lume. Fie că este vorba de învățare sau de umanizare, fie că este vorba de autocunoaștere, de viață în grup sau în familie, de lectură sau de omul ca ființă culturală, în prim plan sînt aduse aspecte ale comportamentului umanist și civilizată. Cititorului nu i se spune de fiecare dată ce și cum să facă. Faptele, datele și ideile prezentate stimulează în luarea unei atitudini, la așezarea comportamentului pe anumite valori.

Un element esențial pe care-l profilează volumul *Comportament și civilizație* este cel referitor la tinerețe văzută ca perioada maximei receptivități în planul cunoașterii și al acumulării, deci al învățării precum ca și o fază din ciclul de viață al omului. De remarcă viziunea dialectică, suplă despre tineret și tinerețe, evitîndu-se excesele în judecățile de valoare asupra comportamentelor la tineri. De altfel cartea are calitatea de a îmbina armonios diferitele perspective disciplinare asupra tinereții și în general asupra temelor discutate. În acest sens credem că mai ales capitolele despre personalitate — cultură și civilizație, comportament cotidian, autocunoaștere și intercunoaștere, grupul — reușesc să dea o imagine globală chiar integratoare despre raportul dintre individ și societate. În acest fel cititorul are posibilitatea unei înțelegeri nuanțate și exacte a fenomenelor psihologice și sociale.

Mica enciclopedie pentru tineret, cum se subînțelegă în carte, este și o „carte de învățătură” prin ceea ce transmite ca informație, atitudini, judecăți de valoare. Astfel, ea se constituie și ca un ghid de orientare pentru tânăr în ceea ce privește confruntarea de idei din timpul nostru.

Deși cum subliniam mai sus cartea nu este un cod al bunelor maniere ea cuprinde o serie de aspecte referitoare la comportamentul cotidian. Într-un capitol special afectat acestei teme sînt prezentate unele dintre actele, deprinderile, obiceiurile ce caracterizează conduita cotidiană a omului.

Cartea caută să răspundă și la nevoia reală a individului de psihologie. O recentă cercetare efectuată în cadrul Centrului de cercetări pentru problemele tineretului (autor P. Dateulescu) relevă cerința tinerilor pentru ca revistele să includă mai multe materiale pe teme de psihologie. Volumul *Comportament și civilizație* vine în întîmpinarea unei asemenea trebuințe și prin capitolul „Probe psihologice” care cuprinde un test referitor la cunoașterea gradului de echilibru interior, cunoașterea atitudinii față de sine, test de autocunoaștere a dominantelor comportamentului, cunoașterea gradului de ingeniozitate, cunoașterea potențialului creativ, orientarea profesională și starea de sănătate. Așadar un set de teste cu privire la domenii esențiale ale personalității.

Volumul cuprinde și o Bibliografie generală, utilă pentru cititor. Ar fi fost de bun augur, credem noi, și o bibliografie cu cele mai bune cărți ce alcătuiesc patrimoniul culturii române și al culturii universale care nu trebuie să lipsească din biblioteca nici unui om, cu atît mai mult,

a unui tinar. În acest fel s-ar fi indicat și o anumită orientare axiologică pentru orizontul de cultură al tinarului contemporan. Totuși în „Cuvîntul înainte” sînt prezentate cîteva dintre „cărțile de comportare”, adică acele scrieri care propun modele de comportament și de viață. La acestea însă s-ar fi cerut să fie adăugate capodoperele culturii umane, care prin ele însele constituie o sursă inepuizabilă de modele de viață, gîndire, acțiune. Pentru că în ultimă instanță formarea omului pentru o conduită socială adecvată, educarea lui pentru valorile și concepțiile sociale sînt reflexul modului și gradului de însușire a culturii cotidiene și simbolice.

În general volumul *Comportament și civilizație* se înscrie ca o lucrare benefică pentru cititorul interesat de problematica umană și socială și, în același timp, încununează efortul colectivului de autori care a reușit să transmită informații și metode de gîndire și comportament fără să abdice de la exigențele spiritului științific.

Constantin Schifirneț

Jean-Claude Chesnais, *La revanche du tiers-monde*, Paris, Editions Robert Laffont, Collection „Libertés 2000”, 1987

În contextul teoriilor despre populație și dezvoltare din ultimele trei decenii, un loc aparte îl ocupă unii economiști și demografi francezi, în frunte cu profesorul Alfred Sauvy. Teoriile acestora, inspirate dintr-un umanism realist față de problemele demografice ale țărilor în curs de dezvoltare și fundamentate pe analize științifice aprofundate, multidisciplinare, se străduiesc să pună în adevărata lumină mecanismul relației dintre populație și dezvoltare, să restabilească ierarhia factorilor și interdependențelor și în felul acesta să demitizeze teoriile catastrofice și reprezentările fanteziste cu privire la viitorul omenirii. Acest punct de vedere este comun și altor economiști și sociologi, cîștigînd tot mai mult adeziunea oamenilor de știință care se ocupă „sine ira et studio” de această problemă atât de importantă a lumii contemporane.

Un reprezentant strălucit, din generația tină, al acestei orientări științifice, este Jean-Claude Chesnais — demograf, economist și statistician —, colaborator apropiat al lui A. Sauvy, autor al remarcabilei cărți *La revanche du tiers-monde* pe care o prezentăm cititorilor români. J.-C. Chesnais, director de departament la Institutul Național de Studii Demografice (I.N.E.D.), este bine cunoscut pe plan internațional. Să amintim cartea sa „Histoire de la violence” (Ed. Robert Laffont 1981) și mai ales *La Transition démographique* (PUF — I.N.E.D., 1986) ¹.

Titlul recente cărți a lui J.-C. Chesnais are nevoie de o explicație. Termenul de „Tiers-monde” a fost creat de A. Sauvy în 1952 și a căpătat o circulație universală. Prin analogie cu cele trei „stări” din Ancien Régime din Franța, A. Sauvy împarte lumea contemporană în: țări industriale dezvoltate, țări socialiste și „lumea a treia”, înfrunzind toate țările în curs de dezvoltare. Cît privește „revanșa lumii a treia”, autorul demonstrează că țările în curs de dezvoltare nu se caracterizează printr-un imobilism fiind condamnate la stagnare permanentă; dimpotrivă, grație eforturilor proprii și beneficiind de cooperarea internațională, ele au făcut pași importanți pe calea dezvoltării social-economice și a progresului.

O idee generală asupra conținutului cărții ne dă sumarul ei: 1. Mituri planetare și mitologia „tiers-monde”-istă. 2. Fața ascunsă a colonizării. 3. Dezvoltarea corporală a omului. 4. Dezvoltarea intelectuală a omului. 5. Avîntul demografic, ca reflex al dezvoltării. 6. Avîntul economic al țărilor sărace: un „boom” fără explicație. 7. Condițiile politice ale creșterii. O introducere, în care sînt expuse principalele idei ale cărții și un epilog intitulat „Uriașii de ieri, uriașii de mine”, sintetizînd concluziile, încadrează expunerea tematică. Să reproducem din „Introducere” enunțul scopului cărții: „este urgent să revenim la fapte, să înțelegem logica lor, să demontăm raționamentele care au condus la concepția oarbă asupra destinului lumii, să reflectăm asupra naturii adevărate a raporturilor dintre Occident și lumea a treia” (Cap. 17), și din „Epilog”: „Dacă Europa și-a pierdut sufletul ei de cuceritoare, ea are o descendență numeroasă: fiii ei spirituali acoperă planeta. Occidentul strălucește încă multă vreme, dar flacăra nu-i mai aparține” (p. 311).

Autorul își propune să demonstreze falsitatea unor reprezentări privind lumea a treia, afirmînd: 1. Țările sărace nu sînt sugrumate de spirala infernală a pauperizării; 2. Creșterea demografică nu este un obstacol insurmontabil în calea demarajului economic; 3. Perioada colonială nu poate fi considerată o perioadă întunecată de opresiune și de regres, după cum trecutul

¹ Recenzată în „Viitorul social”, LXXX, martie-aprilie 1987, p. 173—177.

precolonial nu are nuanța roz pe care unii încearcă să i-o atribuie; 4. Decalajul relativ de venit între țările dezvoltate și țările lumii a treia nu crește.

Aceste teze vor stârni, fără îndoială, nedumeriri, controverse și riposte. Oricum, este notabil efortul autorului de a demonstra caducitatea sau falsitatea unor afirmații care se bucură încă de mare circulație. Amintim că autorul a procedat la fel, cu unele teze referitoare la tranziția demografică.

Capitolul 1 „Miturile planetare și mitologia « tiers-monde »-istă” examinează concepția lui Malthus, orientată spre formularea „legilor populației” și concepția lui Marx, contrară în jurul ideii „legilor economice”. Faimoasa lege a creșterii în progresie geometrică a populației și creșterii în progresie aritmetică a mijloacelor de subsistență nu s-a confirmat nici în timpul lui Malthus și nici în lumea contemporană.

O analiză a „miturilor contemporane” (P. Ehrlich, Clubul de la Roma, P. Bairoch etc.), cele mai multe cu caracter catastrofic, arată inconsistența lor. „Creșterea demografică și creșterea economică pot să nu fie deloc independente, ci dimpotrivă, să fie legate de mecanisme structurale comune. Ele pot să se supună aceluiași motor exterior — schimbarea instituțională sau progresul tehnic” (p. 28). Exemplul pe care îl invocă autorul este cel al creșterii economice în lumea a treia din cele „trei decenii glorioase” sau cel de-al doilea „boom” mondial. Dezvoltarea din ultimele trei decenii desminte profetiile alarmiste și depășește chiar pronosticurile cele mai optimiste. Atât analiza autorului, cât și cele efectuate de Banca Mondială vin în sprijinul acestei afirmații: venitul țărilor în curs de dezvoltare a crescut mai rapid decât populația.

Un capitol de cea mai mare importanță este „Fașa ascuasă a colonizării” și care propune o interpretare nouă a colonizării. Este colonizarea un „episod glorios” sau o „epocă rușinoasă”? — se întreabă J.-C. Chesnais. Evaluarea, până în prezent, nu s-a făcut nici complet, nici metodic și nici obiectiv. Teza comună potrivit căreia expansiunea societăților industriale avansate s-a făcut pe seama regiunilor agricole înapoiate ale țărilor mai puțin dezvoltate are și ea nevoie de o revizuire.

Aspectele pozitive ale colonizării — în concepția lui J.-C. Chesnais — ar fi următoarele: 1. Instaurarea ordinii publice; 2. Crearea unei infrastructuri; 3. Valorificarea resurselor umane; 4. Înzestrarea cu o armatură de instituții; 5. Contribuția la formarea unei conștiințe naționale. Printre cele care se înscriu în „pasivul” colonizării se enumără: 1. Masacre și epidemii generate de ocupație; 2. Distrugerea cadrelor sociale și economice tradiționale; 3. Exploatarea materiilor prime și schimbul inegal; 4. Frînarea mobilității sociale; 5. Nașterea birocratiei (p. 59).

Capitolul 3 „Dezvoltarea corporală a omului” și Capitolul 4 „Dezvoltarea intelectuală a națiunilor” examinează indicii respectivi în raport cu dezvoltarea social-economică.

Se subliniază, pe drept cuvânt, că creșterea economică depinde tot mai mult de volumul și calitatea investițiilor în resursele umane. „O dată cu tranziția demografică și cu expansiunea științifică, numeroase țări din lumea a treia — conchide autorul — vor depăși anumite praguri ale masei critice și vor intra în clubul rezervat celor mari ai lumii” (p. 149).

În următoarele două capitole (5 și 6) — partea centrală a lucrării — ni se dă o analiză aprofundată a celebrului raport dintre populație și dezvoltare.

Noțiunile de „explozie” demografică, „cercul vicios” al sărăciei, de „capcană” malthusiană (în mai curând de mitologia războinică decât de vocabularul științific (p. 151). Ca să demitizeze concepțiile nestiințifice, autorul pornește de la tranziția demografică. Ideea cu „autonomia” factorului demografic și a celui economic este respinsă *de plano* ca fiind simplistă și contravenind principiilor interpretării sistemice. Tranziția demografică este doar un aspect al unui proces de transformări structurale mult mai ample. Nu există un singur caz de tranziție demografică care să se fi produs independent de o evoluție mai generală, fie că aceasta a fost de ordin material (schimbări socio-economice) fie de ordin nematerial și deci mai puțin vizibilă (modificarea mentalităților).

Originea accelerării demografice rezidă în victoria asupra morții; o creștere demografică rapidă este semnul unei anumite eficacități economice. Țările în curs de dezvoltare au realizat progrese importante în reducerea mortalității și creșterea duratei medii de viață, în ridicarea nivelului de instruire. Sub efectul conjugat al creșterii demografice și al transformărilor socio-economice rapide fertilitatea se încadrează și ea într-o tendință de scădere.

Cit privește creșterea economică, autorul consideră că economia țărilor sărace a realizat în ultimele trei decenii un adevărat „boom”. Dezvoltarea afectează omul ca ființă fizică și spirituală; ea face să regrezeze mortalitatea și fertilitatea încetinind ritmul creșterii demografice și în schimb sporind considerabil productivitatea și eficacitatea. Datele statistice, începând cu seriile întocmite de S. Kuznets, laureat al Premiului Nobel pentru economie, ca și cele elaborate de autor, arată etapele creșterii economice: primul „boom” economic (1850—1914), depresiunea economică (1914—1945), al doilea „boom” economic, după cel de-al doilea război mondial. Or,

țările în curs de dezvoltare s-au integrat și ele creșterii economice. Factorii care au contribuit la creșterea economică a principalelor țări în curs de dezvoltare sînt, în primul rînd, economiei: capacitatea de investiții, potențialul industrial, revoluția alimentară, dar și presiunea demografică (p. 207).

Capitolul 7, „Condițiile politice ale creșterii” examinează aspectele cele mai delicate și controversate ale problemei. Țările subdezvoltate în care venitul este scăzut și unde se înregistrează foamete sînt cele în care factorii politici au fost defavorabili. Cit. privește rolul factorului demografic autorul reafirmă ideea potrivit căreia creșterea demografică nu a împiedicat creșterea economică.

Autorul este de părere că suportul logistic indispensabil pentru creșterea economică se compune din patru piese: respectul ordinii publice, crearea unei infrastructuri fizice, realizarea unei infrastructuri sociale, a unui dispozitiv instituțional favorabil activității economice. Cit. privește politicile economice, din cadrul acestora fac parte: politica agricolă, politica economică de ansamblu („Dirijism sau liberalism”), ajutorul extern. Acesta din urmă nu trebuie absolutizat; efortul de dezvoltare trebuie să fie în primul rînd al țărilor respective. Se amintesc cu acest prilej și unele consecințe negative ale ajutorului extern.

În privința noului ordinii economice internaționale, autorul o consideră drept o utopie, ceea ce va surprinde pe cititor. El pleacă de la constatarea că teoriile dezvoltării pot fi încadrate în două grupe: *teoria dependenței* (sau a obstacolelor structurale în calea dezvoltării) care consideră că salvarea lumii a treia rezidă în protecționism și planificare și *teoria schimbărilor internaționale*. Potrivit primei teorii, subdezvoltarea ar fi rezultatul diviziunii internaționale actuale a muncii care face ca economiile lumii a treia să fie dualiste, dezarticulate și dependente: subdezvoltarea ar fi produsul capitalismului internațional, al neocolonialismului și al imperialismului. Autorul încearcă să găsească argumente în favoarea celei de a doua teorii folosind în special exemplul Japoniei.

În „Epilog”, autorul începe cu redefinirea conceptului de dezvoltare. Acest concept — se afirmă — a fost greșit definit generînd mai curînd teorii și modele care s-au dovedit caduce în loc să se sprijine pe observații empirice serioase. J.-C. Chesnais acceptă conceptul de dezvoltare în spiritul școlii lui S. Kuznets: „Dezvoltarea este o transformare generală a structurilor economice, sociale și instituționale care este însoțită de creșterea venitului real pe locuitor dar care este mult mai mult decît atît” (p. 268). Printre consecințele asociate sînt: îmbunătățirea condițiilor de viață ale oamenilor (sănătate, alimentație, instrucțiune, locuințe etc.) care sînt transformate prin intrarea unei țări în creșterea economică modernă. Pentru a fundamenta ideea că lumea contemporană trece prin schimbări ample și profunde, unele cu caracter de mutații, autorul recurge la un examen istoric (1815—1985).

Perioada cea mai recentă se caracterizează prin accelerarea creșterii economice: ea coincide cu faza celei mai accentuate creșteri demografice a Planetei. „Occidentul, și mai ales America de Nord — este de părere autorul — a reușit să exporte modelul său cultural” (p. 277). Totul s-a petrecut foarte rapid. Scăderea mortalității a devenit un proces mondial; un alt semn de modernizare a mentalității este începutul procesului de scădere a fertilității, în marea majoritate a țărilor lumii a treia. Dar faptul cel mai semnificativ este deplasarea centrului de greutate spre țările din Asia de Sud-Est, în frunte cu Japonia.

Puterea țărilor se va modifica în viitor fiind determinată de efectivul populației și de venitul real pe un locuitor. În sprijinul analizei sale autorul recurge la un indice pe care l-a propus cu ani în urmă, anume „multiplicatorul tranzițional al populației”: creșterea demografică lucrează în favoarea țărilor în curs de dezvoltare.

O altă problemă pe care o examinează autorul este cea referitoare la modernizare. După părerea sa, așa cum se vorbește de ciclul demografic (etapele tranziției demografice), tot atît de justificată este noțiunea de ciclu al modernizării economice. Țările lumii a treia sînt angajate într-un proces de recuperare economică. Numeroși factori contribuie la acest proces: deschiderea la inovații tehnice, multiplicarea schimbărilor, creșterea demografică, extinderea zonelor avansate din lume care permite accelerarea difuzării creșterii etc. Cele două grupe de țări cunosc schimbări semnificative: în țările bogate creșterea economică începe să devină mai lentă, în țările sărace ea se accelerează. Europa se află într-un declin relativ, datorat în mare măsură declinului demografic (scăderea natalității, îmbătrînirea demografică). „Europa care, în anul 1970, se temea atît de mult de penuria de materii prime, are în realitate mai multe motive să se teamă de epuizarea resurselor sale umane” (p. 305). Imigrarea forței de muncă este un paleativ. Țările europene vor fi obligate să adopte politici nataliste energice, pentru a nu deveni dependente de imigrație.

Planeta noastră se va schimba: marile probleme ale planetei încetează de a se confunda cu cele ale lumii europene.

În deceniile următoare — conchide autorul — vom asista la o extraordinară creștere a puterii națiunilor lumii a treia, la o inevitabilă redistribuire a puterilor. Dar profundele schimbări în favoarea lumii a treia, se încadrează, în linii generale, în paradigma experienței europene. „Prin desfășurarea și mecanismul său structural, istoria economică a țărilor cu populație europeană și istoria celorlalte continente sînt în realitate mai mult asemănătoare decît diferite” (p. 311).

Cartea lui J.-C. Chesnais are cîteva merite care se cuvin amintite în încheiere. În abordarea problemei atît de controversate a lumii a treia, a perspectivelor acesteia, a raporturilor dintre aceasta și țările dezvoltate, se acordă un loc important realităților social-economice așa cum sînt oglindite în date statistice, în indici demo-economici, selecțai cu grijă. În numeroase împrejurări autorul arată netemeinicia unor afirmații, formulate cu ani în urmă și bucurîndu-se încă de credit. Analiza este deci critică: punctul de vedere al autorului este apropiat de cel al unor economiști, precum Kuznets, Chenery, Sauvy care, la timpul lor, s-au opus interpretărilor simpliste ale lumii a treia, de cele mai multe ori, cu caracter neo-malthusian. Cel mai convingător este arătat rolul factorului demografic, al tranziției demografice, ca proces general, încadrat în istoria generală socială, economică, culturală. Interpretările politice ale autorului (în de concepția acestuia și vor suscita, fără îndoială, discuții, luări de poziție. Dar în ansamblu, cartea lui J. C. Chesnais este incitantă, oferînd o interpretare nouă a problemelor lumii a treia, eliberată de schematism și de prejudecăți. Nu este nici o îndoială că ea va stimula noi studii care să contribuie, în final, la o mai bună înțelegere a lumii contemporane.

Prof. dr. Vladimir Trebic

Philippe Besnard, *L'Anomie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1987

Este destul de dificil de a găsi cuvintele potrivite prin care să caracterizați exact o lucrare ca cea de față, atît de singular și deosebit este demersul autorului său. În adevăr, Ph. Besnard — cercetător în cadrul CNRS, mai puțin cunoscut publicului larg, pînă în prezent — care își anunță încă din subtitlul cărții intenția de a urmări și evidenția „utilizările și funcțiile sale [ale anomiei] în cadrul disciplinei sociologice, începînd cu Durkheim”, realizează realmente o lucrare inedită, cel puțin în domeniul sociologiei. Trebuie însă să subliniem de la început că utilizarea epitetelor de „singular”, „inedit” etc. la adresa cărții nu vrea să sugereze în nici un fel că ar fi vorba de o bizarerie, adică de o întreprindere marginală, destinată doar să șocheze, ci, dimpotrivă, de o chestiune deosebit de serioasă — destinul unui concept și al unui termen eminent sociologic —, tratată la rîndu-i cu toată seriozitatea, adică însoțită de un efort de documentare și de analiză greu de imaginat înainte de parcurgerea celor aproape 400 de pagini ale cărții.

Termenul de *anomie* este cu adevărat o creație internă a sociologiei, fiind printre puținele vocabile ale acestei discipline neîmprumutate din limba comun. Cuvîntul a fost utilizat prima dată, în urmă cu aproximativ un secol, de sociologul și filosoful francez Jean-Marie Guyau (1854 — 1888), autor astăzi aproape uitat. Probabil că și termenul ar fi cunoscut aceeași soartă dacă n-ar fi fost preluat de către E. Durkheim, prin opera căruia și-a asigurat un loc privilegiat în vocabularul sociologiei. Ceea ce constituie obiectivul principal al cărții lui Ph. Besnard este tocmai urmărirea modului cum s-a răspîndit acest termen în sociologie (adică a ariei problematice care l-a adoptat și a perioadelor de timp în care utilizarea lui a cunoscut fluxuri și refluxuri) precum și a raportului dintre cuvînt și noțiune (adică a conținutului foarte diferit pe care noțiunea l-a îmbrăcat, trecînd de la un autor la altul, de la o etapă la alta sau de la un timp problematic la altul). Acestui palier analitico-descriptiv, de departe dominant ca pondere în economia cărții, autorul îi adaugă un altul, explicativ, încercînd deci să evidențieze rațiunile pentru care lucrurile au luat o anumită întorsătură și nu alta.

Concluzia cea mai importantă care se degajă din întreaga lucrare evidențiază faptul că noțiunea de *anomie* a fost obscură încă de la introducerea ei în timpul propriu-zis al sociologiei de către Durkheim, că a rămas la fel, în ciuda unor reluări ulterioare, unele chiar în scopul pragmatic de a o operaționaliza, că tocmai acest caracter inițial relativ imprecis a făcut posibil ca ulterior ea să primească sensuri nu numai diferite dar chiar opuse unele altora, ceea ce, de fapt, demonstrează, în esență, ideea că, departe de a fi o noțiune sociologică centrală — așa cum a fost nu o dată etichetată —, anomia este doar un termen, utilizat în anumite momente, cu anumite funcțiuni extrateoretice și nu evidențiază în nici un fel un proces cumulativ care

ar trebui să se regăsească în utilizarea oricărei noțiuni științifice. Ideea este întărită de manifestările temporale ale termenului. Folosit prima dată de Durkheim — destul de puțin și cu unele ezitări — în lucrarea *La Division du travail social* (1893), reinterpretat mai pe larg în *Le Suicide* (1897) și menționat în a doua prefață a primei cărți, republicată în 1901, termenul dispare apoi complet — după inventarul lui Ph. Besnard — din celelalte scrieri ale marelui sociolog francez, negăsindu-și un loc de seamă nici în lucrările elevilor săi direcți. Autorul fixează mai întâi o reapariție pasageră a termenului în anii 30, în Statele Unite, sub pana lui T. Parsons, apoi una de mai mare amploare, după război, care va atinge apogeul — pe linia frecvenței utilizării — în anii 60, tot în S.U.A. Declinul din anii 70 este destul de brusc și de marcant, el fiind însoțit de fapt de trecerea noțiunii din limbajul sociologiei spre cel al psihologiei individuale și psihiatriei, consecință logică a mutației petrecute în însuși sensul noțiunii. Așa se face că la sfârșitul cărții sale, după ce trece în revistă, cu înfinată răbdare, avaturile termenului (noțiunii) de anomie, autorul conchide în mod firesc că a sosit timpul să i se întocmească actul de deces: „Noi am făcut — spune el — mai mult; i-am construit un mormânt pe care unii îl vor judeca prea monumental. Dar puteam bare arunca la groapa comună tocmai «conceptul sociologic prin excelență»? Acest mormânt ni se pare pe măsura iluziilor care au înconjurat și alimentat folosirea acestui cuvânt puțin magic, a cărui vrajă sperăm că am destrămat-o și pe care dorim să-l scriem pentru ultima dată, anomia” (p. 388).

Lucrarea pe care o prezentăm aici este organizată în patru mari capitole. Primul, intitulat „Anomia la Durkheim”, realizează pe circa 120 de pagini o analiză amănunțită a utilizării termenului de sociologul francez în cele două lucrări menționate, precum și a interpretărilor care au apărut de-a lungul timpului de sub pana comentatorilor în legătură cu aceste utilizări. Cum spuneam mai sus, autorul apreciază că folosirea termenului de către Durkheim însuși nu este lipsită de echivoc, ceea ce este evident și din numeroasele interpretări diferite care au apărut ulterior. Fără a intra în amănunte — și cu riscul chiar de a simplifica excesiv lucrurile — vom încerca să rezumăm soluția autorului în câteva cuvinte. El consideră că, cheia interpretării și înțelegerii sensului în care Durkheim a folosit termenul de anomie trebuie căutată în *Le Suicide*, mai exact în cunoscuta clasificare a sinuciderilor în „egoiste”, „altruiste” și „anomice”. Acestor trei forme li se adaugă și o a patra — cele „fataliste” — formă care este însă menționată de Durkheim doar în trecere, fiind socotită fără importanță și de extindere redusă. Or, tocmai acest cvartet al formelor de sinucidere ar conduce până la urmă la înțelesul originar durkheimian al termenului de anomie. Lucrul rezultă din interpretarea fiecărei forme ca un pol (o stare extremă) pe o axă: pe axa integrării sociale cei doi poli sînt „egoismul” (–) și „altruismul” (+); pe cea a reglării (organizării) sociale „anomia” (–) și „fatalismul” (+). Dat fiind că Durkheim a dezvoltat cu precădere teoria integrării sociale și pentru că a neglijat în clasificarea sinuciderilor cazul celor fataliste, această simetrie este mai puțin vizibilă. Autorul pretinde deci că redă sensul de bază durkheimian al noțiunii de anomie, văzută ca o extremitate pe axa reglării sociale — caracterizată printr-o lipsă — în opoziție cu comportamentul fatalist — datorat unui exces —, sens care constă în starea de „nelimitare a dorințelor și de nedeterminare a obiectului lor” (p. 112). Mai exact, s-ar putea vorbi, în cazul lui Durkheim, de două variante de anomie: una *acută*, ca rezultat al absenței provizorii a normelor, care nu mai sînt adaptate la o nouă situație și alta *cronică*, legată de prezența în cultura modernă a ideologiei progresului cu orice preț. În ambele cazuri efectul este însă același: aspirațiile depășesc orice măsură și sens de orientare.

Al doilea capitol se intitulează „Tradiții durkheimiene” și cuprinde o trecere în revistă a utilizării noțiunii de anomie de către urmașii direcți și imediați ai sociologului francez, dar și de toți cei care, într-un fel sau altul, pot fi incluși într-o „tradiție durkheimiană” fie prin preocupări, fie prin stil de gândire sau concepție filosofică, fie și numai pentru că l-au citat în propriile lucrări. Concluzia de bază a acestui capitol se poate rezuma în constatarea că anomia își găsește un loc modest și marginal în lucrările urmașilor lui Durkheim și că noile utilizări, altele cîte sînt, vehiculează sensuri diferite de cel original. Așa de exemplu, autorul apreciază că publicarea, în 1930, de către M. Halbwachs a cunoscutei sale cărți *Les Causes du suicide*, deși se voia o continuare directă a lui *Le Suicide* (care vede lumina tiparului în cea de a doua ediție cam în același moment, ceea ce demonstrează că, la vremea respectivă, era cea mai puțin cunoscută lucrare a lui Durkheim), nu realizează nici pe departe această ambiție, în primul rînd pentru că problematica sinuciderii este detașată de cadrul teoretic durkheimian; este și motivul pentru care nici anomia nu-și va găsi aici locul pe care l-a ocupat în lucrarea lui Durkheim.

În ceea ce privește răspîndirea noțiunii în sociologia americană, pe linia valorizării opereii durkheimiene peste ocean, accentul este pus pe lucrările lui Parsons și Merton, aflați la finele deceniului al patrulea la universitatea Harvard. Două idei ni se par aici mai importante. Mai întâi Ph. Besnard crede că folosirea acestui termen de către cei doi autori a jucat un rol preponderent tactic, în scopul consolidării prestigiului grupului sociologic de la Harvard,

În concurența cu școala sociologică de la Chicago și cu cea de la Columbia. În al doilea rând, sensul predominant al noțiunii este cu totul altul decât cel inițial și anume, anomia este concepută ca o stare caracterizată printr-o contradicție între aspirațiile și așteptările concrete ale indivizilor. Această schimbare de concepție are, la rândul său, două consecințe importante. Pe de o parte, problematica anomiei își pierde individualitatea și este dizolvată încetul cu încetul în altele, de regulă în cea a comportamentelor deviante; pe de altă parte, noțiunea se „psihologizează”, în sensul că se trece de la a se vorbi despre stări sociale anomice la stări individuale anomice, deci de la societate anomică la individ anomic.

Al treilea capitol — „Anomie și devianță” — urmărește tocmai destinul noțiunii în cadrul cercetărilor americane în domeniul sociologiei devianței, unde noțiunea a pătruns în primul rând datorită interpretării pe care i-a dat-o Merton într-un articol din 1938 („Structură socială și anomie”), articol revizuit și republicat în 1949 într-o culegere de texte și în prima ediție a celebrei sale *Social theory and social structure*. Conform interpretării sale, anomia devine în bună măsură sinonimă cu frustrarea, cu starea de nesiguranță sau cu lipsa de integrare, datorită faptului că ea este văzută esențialmente ca o ciocnire între aspirațiile actorilor și posibilitățile lor limitate de reușită. De aceea nu este de mirare că s-a încercat utilizarea noțiunii în studiile — teoretice și empirice — asupra delincvenței, mai ales între anii 1959—1970, fără însă a produce rezultate și constatări deosebite.

În fine, ultimul capitol, „Personalitatea anomică”, este destinat trecerii în revistă a încercărilor de operaționalizare a noțiunii de anomie prin intermediul scalelor de atitudine. Evident că și aici terenul predilect de analiză este cel al sociologiei americane, unde, mai cu seamă în deceniile 6 și 7, scalele de atitudine s-au aflat în mare vogă și unde au fost construite mai multe scale de anomie, dintre care mai cunoscută este cea a lui Srole. În studiile empirice, anomia astfel construită a fost interpretată fiind ca variabilă independentă, fiind dependentă, fiind intermediară. Rezultatele *sociologice* ale acestei mase impresionante de cercetări concrete au fost însă minore, ca dovadă fiind și faptul că, începând din anii 70, astfel de studii își găsesc tot mai rar locul în revistele prestigioase de sociologie, unde în anii 60 dețineau o poziție de frunte, asistându-se la migrația spre publicațiile de psihologie.

Am încercat, în spațiul limitat al unei recenzii, să rezumăm cât mai fidel ideile principale ale cărții lui Ph. Besnard, fără a intra în chestiuni de detaliu și fără a face aprecieri în privința tezelor susținute. Acest din urmă lucru ar fi fost posibil doar în legătură cu opera lui Durkheim; în rest, autorul are în mână prea multe atuuri — adică o vastă literatură parcursă, în accesibilă nouă — pentru a putea emite judecăți de valoare întemeiate. Poate că i s-ar putea reproșa o anumită tendință de a tranșa prea net niște aspecte care prin forța lucrurilor nu sînt simple și tranșante, poate că este supărătoare uneori o anumită „răutate” în aprecierile referitoare la contribuția unui autor sau altul. Oricum însă, cartea se citește cu deosebit interes nu numai pentru urmărirea temei principale, ci și pentru că furnizează o mulțime de informații interesante din istoria sociologiei acestui secol.

Traian Rolaru

F. Filippov, *Le socialisme, les jeunes, l'instruction*, Moscova, Editions du Progrès, 1986

Apariția acestei lucrări — așa cum se arată în Cuvîntul introductiv adresat cititorului străin — este legată de adoptarea unor reforme în domeniul învățămîntului din Uniunea Sovietică, reforme menite să reflecte noile condiții și nevoi sociale, să accelereze progresul personalității umane.

Asistăm în prezent, în U.R.S.S., la o restructurare a sistemului de învățămînt, de pregătire generală și profesională, ale cărei linii generale au fost trasate în aprilie 1984 de către Comitetul Central al P.C.U.S. și Sovietul Suprem al U.R.S.S. după ce proiectul de reformă fusese supus, timp de trei luni, unor dezbateri și consultări, democratice. În esență, așa cum subliniază autorul, se pune în prezent accentul pe orientarea mai eficientă, spre practică, a învățămîntului de toate gradele; se insistă asupra funcției sale sociale și educaționale, pe necesitatea creșterii calității pregătirii generale și profesionale a tinerei generații. Dacă la mijlocul anilor '70 în URSS era deja soluționată problema instruirii secundare generale obligatorii, în etapa actuală se pune problema de a face un pas de mare însemnătate socială și istorică în domeniul învățămîntului, și anume „trecerea la pregătirea profesională generalizată pentru toți tinerii” (p. 4).

În acest context, un deosebit accent s-a pus pe activitățile de orientare și selecție profesională în scopul de a împleți cât mai armonios pregătirea generală cu inițierea elevilor într-o activitate socialmente utilă, în funcție de aptitudinile, înclinațiile și aspirațiile individuale.

În măsura în care este vorba nu numai de o simplă „reformă școlară”, ci de un întreg ansamblu de măsuri sociale ce vizează tineretul din U.R.S.S., aceste schimbări au multiple consecințe, practic asupra întregii activități economico-sociale; prefacerile la nivelul sistemului de învățământ generează, în mod firesc, foarte numeroase și complexe probleme, unele dintre ele cu caracter de contradicții. Rezolvarea lor, așa cum subliniază autorul lucrării, nu este deloc simplă.

Tinerii generații îi revin în lumea de astăzi responsabilități majore; iată de ce, arată Filippov, trebuie să acordăm maximă importanță modalităților concrete în care se desfășoară procesul de educație, în care se formează pentru muncă și viață tineretul din țările socialiste. Educația, ca purtătoare de valori umane, are în aceste țări numeroase particularități pe care autorul le prezintă, referindu-se cu precădere la Uniunea Sovietică.

Locul tinerii generații în structura socială a societății socialiste constituie subiectul primului capitol al lucrării. Tineretul formează o categorie aparte reprezentată în toate clasele și categoriile sociale ale societății sovietice, iar caracteristica sa socială (s.a.) cea mai generală — în opinia autorului — este aceea că tinerii sînt „cei încă pe cale de a deveni”, cei încă în formare.

Structura socio-profesională a tinerii generații reflectă în mare măsură pe cea a întregii societăți sovietice în care (la nivelul anului 1983) clasa muncitoare reprezintă 61,2% din întreaga populație, țărănimea colhoznică și meseriași cooperatori 12,9% iar funcționarii și specialiștii 25,9% (tabelul 1, p. 30). În continuare sînt prezentate o serie de date privind structura socio-profesională și pe forme de instruire a tineretului sovietic. Este, credem, interesant de reținut faptul că autorul subliniază că marea majoritate a tineretului sovietic ocupat în industrie este angrenat în activități care presupun un nivel de înaltă calificare și competență profesională, care prezintă un mare grad de activitate. În același timp însă „economia națională are de asemenea nevoie de muncitori care să depună o muncă mai puțin calificată, inclusiv munca manuală nemecanizată” (p. 41), atât în industrie, cât și în construcții, agricultură și celelalte ramuri. Există contradicții reale, arată autorul, „între interesele și aspirațiile tinerilor muncitori, care au primit în general o foarte bună pregătire profesională și care aspiră la o muncă interesantă și calificată și supraviețuirea într-o muncă rutinieră, încă foarte răspândită în economia națională” (p. 41).

În continuare, autorul face o minuțioasă analiză a mobilității sociale la nivelul tinerii generații. S-au făcut calcule potrivit cărora un om al muncii din trei, în U.R.S.S., și-a schimbat cel puțin o dată în viață statutul social, tineretul reprezentînd din această perspectivă a mobilității, elementul cel mai activ, cel mai dinamic. În U.R.S.S. se arată în acest capitol, studiile asupra mobilității sociale și cu deosebire cele asupra mobilității tinerii generații, au luat amploare începînd cu perioada anilor '60 cînd au fost întreprinse în special cercetări privind repartizarea absolvenților, originea socială a studenților etc. Rezultatele unor cercetări realizate pe eșantioane mari, reprezentative, precum și un mare număr de statistici i-au permis autorului să conchidă că în societatea socialistă nu există, pentru tipurile de mobilitate socială analizate (mobilitate orizontală și verticală), bariere insurmontabile și că „societatea socialistă a creat și aplică sistematic un complex de măsuri de ordin material, juridic, ideologic, sistem care este menit să orienteze mobilitatea tinerii generații într-un sens care să corespundă intereselor sociale, aptitudinilor și aspirațiilor tineretului” (p. 59).

Capitolul următor al lucrării este consacrat problemelor legate de orientarea socială și profesională a tineretului sovietic, evidențindu-se semnificația tuturor factorilor ce au drept scop realizarea unei orientări care să pună de acord, într-un cât mai înalt grad, dezideratele sociale cu aspirațiile profesionale ale tinerilor. În această parte a lucrării sînt amplu prezentate o serie de cercetări sociologice întreprinse pe această temă în URSS.

În final, autorul abordează relația dintre educație și sistem social precum și rolul social pe care îl are pregătirea profesională, cu referiri speciale la societatea socialistă, la cea sovietică în mod deosebit, analizîndu-se din această perspectivă modificările în sistemul de învățămînt din URSS, ce se aplică începînd din anul 1984.

Abordarea realizată a prefacerilor ce au loc în URSS în domeniul învățămîntului, diversitatea problemelor legate de tineretul sovietic, multiplele referiri la rezultatele unor cercetări sociologice de mare amploare din URSS, fac din lucrarea profesorului F. Filippov o lectură extrem de interesantă și utilă cititorului român.

Simona-Roseco

Nicolai Genov, *Raționalnost i sociologia*, Sofia, Izdatelstvo Bulgarskata Academia na Naukite, 1986

Tinărul cercetător Nicolai Genov este unul dintre cei mai cunoscuți specialiști bulgari în problematica istoriei sociologiei și a confruntărilor sociologice contemporane. Dintre lucrările publicate de el în ultimii ani se distinge monografia *Talcott Parsons și sociologia teoretică*, în care Nicolai Genov reușește să realizeze una dintre cele mai convingătoare evaluări ale structuralismului funcționalist. Monografia (recenzată și în revista „Viitorul Social”) despre Parsons și sociologia teoretică americană se încheie cu un capitol concluziv, intitulat *Raționalitate și sociologie*, în care autorul discută raportul dintre raționalitatea sociologică a structuralismului funcționalist și raționalitatea socială a sistemului capitalist, sesizând corect disjuncțiile dintre sociologia teoretică, pe de o parte, și raționalitatea pragmatică a societății capitaliste, pe de altă parte.

Titlul capitolului concluziv va fi reluat apoi de Nicolai Genov ca titlu al unei cărți noi, care continuă, de fapt, concluziile la care autorul ajunsese studiind sociologia lui Parsons, pornind de la o întrebare crucială: *dacă raționalitatea este astăzi un termen omniprezent în știință și tehnică, în cultură și în economie etc., care este impactul acestei situații asupra sociologiei însăși ca știință a proceselor de raționalizare socială? Reprezintă descrierile, explicațiile și predicțiile sociologice o reflectare adecvată a relațiilor dintre diferitele forme ale raționalității (economică, tehnică, științifică, culturală) și a proceselor de raționalizare? Care sînt limitele pînă la care poate sociologia să exercite o influență asupra acestor relații și procese?*

Pentru a răspunde la aceste întrebări, autorul analizează mai întii dimensiunile conceptului de raționalitate, sistematizînd mulțimea sensurilor în care este folosit termenul de raționalitate pe o scală formată din opt dihotomii: individual/colectiv, autonom/instrumental, prezent/viitor, obiectiv/subiectiv, cu privire la actor/cu privire la situație, legat de procese/legat de rezultate, cognitiv/practic, sincronic/diacronic. Analizînd aceste dihotomii ale întrebunțării termenului de raționalitate în teoriile sociologice „tradiționale”, autorul ajunge la următoarea definiție a acțiunii raționale: „este rațională acțiunea unui individ sau a unui actor colectiv care se subordonează ideilor după care acțiunea este deopotrivă subiectivă și obiectivă, sincronică și diacronică, proces și rezultat, idei pe baza cărora actorul își formulează un plan de acțiune; acest plan de acțiune trebuie să cuprindă un număr de operații teoretice și practice stabilite pe baza opțiunii între scopurile instrumentale și cele substanțiale, iar opțiunea pentru anumite scopuri se face în condițiile existenței unui risc opțional; totodată, opțiunea pentru scopuri presupune confruntarea dintre parametri actorului și cei ai situației în care el se află, avîndu-se permanent în vedere regulile logice ale acțiunii; în sfîrșit, adekvarea justă a scopurilor la mijloace, a actorului la situație presupune urmărirea unui optimum acțional sau cel puțin a unui criteriu de eficiență” (p. 281—282).

Această definiție a acțiunii raționale are, evident, dezavantajul de a fi destul de lungă și într-un fel, ambiguă. De aceea, mai ușor de reținut este o altă definiție a raționalității, pe care, N. Genov nu o mai construiește „istoric”, ci logic. El arată că sîntem în prezența raționalității ori de cîte ori o acțiune este *constantă și eficientă*. În consecință, dacă o acțiune nu satisface criteriul „constanțierii”, se abate de la standardele raționalității în direcția *irraționalității*, iar dacă abaterea se referă la criteriul „eficienței”, direcția acțiunii nu conduce la *non-raționalitate*. În concluzie, o acțiune poate fi *rațională, irațională* sau *non-rațională* și trebuie să recunoaștem că această concluzie este aproape identică cu aceea la care ajunsese T. Parsons în urmă cu aproape jumătate de veac. Ce aduce atunci *nou* cartea lui Nicolai Genov?

Mai întii, aplicarea acestei concluzii pentru evaluarea raționalității cunoașterii sociologice însăși, autorul analizînd modul în care „environmentul” sociologiei, înțelesă ca tip de cunoaștere, instituție și activitate socială, influențează raționalitatea acestora. Rezultatul la care se ajunge prin această analiză este că raționalitatea sociologiei trebuie socialmente „garantată” prin raționalizarea contextului sociocultural al activității de cercetare și îndeosebi a comunității științifice care produce cunoașterea sociologică.

În al doilea rînd, N. Genov demonstrează că raționalitatea *metodologică* a cunoașterii sociologice presupune găsirea celor mai adecvate căi de aplicare practică a rezultatelor cercetării sociologice, inclusiv posibilitatea ca sociologul să poată controla modul în care sînt aplicate rezultatele cercetărilor sale. Respingînd postulatul weberian al sociologiei neutre din punct de vedere ideologic și politic, N. Genov pledează deci pentru o sociologie angajată socialmente, dar atrage atenția asupra faptului că angajarea politică a sociologului nu conduce automat la creșterea raționalității vieții sociale. Pentru aceasta este nevoie ca scopurile față de care se exprimă acest angajament să fie ele însele consistente din punctul de vedere al raționalității.

Raționalitatea scopurilor poate fi evaluată, susține N. Genov, considerând conceptul de *interacțiune socială*, întrucât toate modelele teoretice din sociologie folosesc acest concept ca punct de plecare. Toate modelele nemarxiste unilateralizează însă conceptul de interacțiune, sociologia marxistă fiind deci singura în care interacțiunea este privită sub toate aspectele ei. De aceea, raționalitatea metodologică a sociologiei presupune realizarea *sintezelor* dintre local (național) și universal în așa fel încât criteriul alegerii scopurilor să fie garantat de o cunoaștere științifică care satisface condiția universalității.

Definind deci condițiile practice, metodologice și teoretice ale raționalității sociologiei, N. Genov poate trece la analiza măsurii în care diferitele concepții sociologice satisfac aceste trei condiții, insistând asupra concepțiilor lui Max Weber, K. Mannheim și J. Habermas. Se analizează apoi raționalitatea sociologiei lui Karl Marx, explicându-se capacitatea acesteia de a sesiza non-raționalitatea și iraționalitatea societății capitaliste ca urmare a contradicțiilor specifice relațiilor dintre muncă și capital. Desigur, societatea socialistă a depășit aceste contradicții, arată autorul, dar aceasta nu înseamnă că societatea bulgară de astăzi este prin definiție rațională. Dimpotrivă, contradicțiile specifice acestei societăți fac ca raționalitatea socială, pe de o parte și cea sociologică, pe de altă parte, să fie încă problematice. Cum poate însă raționalitatea sociologică să influențeze raționalitatea socială?

Principalul „canal” al acestei influențe constă, după N. Genov, în schimbarea raționalității cognitive a societății ca urmare a acumulării și răspândirii cunoașterii sociologice științifice. În al doilea rând, sociologia poate contribui la raționalizarea societății influențând raționalitatea valorilor, organizațiilor și tehnologiilor sociale în contexte particulare, adică sporind capacitatea societății de a „absorbi” cunoștințele sociologice. În ambele direcții sociologia bulgară a reperat unele succese, conclude autorul, dar trebuie să avem în vedere faptul că deși sociologia este un „stimulent” pentru creșterea raționalității sociale, ea poate deveni și o barieră în calea raționalității, atunci cînd raționalitatea sociologică este redusă la o interpretare raționalistă a activităților practice, degenerând astfel într-un fel de utopie romantică.

Încercînd să găsească câteva dintre mijloacele prin care sociologia bulgară poate evita „barierele” pseudoraționalității sociale și sociologice, Nicolai Genov a scris o carte nu numai exemplar documentată, ci și bogată în idei și soluții originale, a căror evaluare critică nu poate fi făcută dect în contextul schematice conceptuale pe care autorul a construit-o admirabil, pornind de la ceea ce se întîmplă azi în sociologie.

Ion Ungureanu